

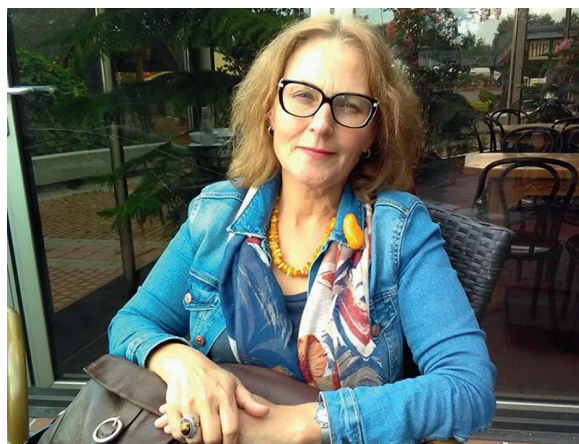
Ineta Kivle

Priekšvārds: grāmata – sazaroto taku dārzs

*Atstāju visdažādākajām (bet ne visām) nākotnēm
savu sazaroto taku dārzu.*

H. L. Borhess

Zinātniskie pētījumi, kas apvienoti krājumā ar nosaukumu “Grāmata. Zīme. Krāsa”, stāsta par zīmēm un krāsām, kuras lasītāji, bibliotekāri un kolekcionāri atstāj grāmatās; par grāmatu estētiku un vizualitāti – ilustrācijām, burtveidoliem, formātiem un iesējumiem. Tos vieno kopīga tematiska pieeja – skatīt grāmatas, zīmes un krāsas kā fiziskas parādības, pirmajā plānā izvirzot nevis kādas nozares jautājumu, bet gan grāmatu un tās fizisko veidolu. Krājumā publicēto pētījumu autori uz grāmatu raugās gan kā uz lietu, kurai iezīmēta tās eksistence un izmantojums (grāmatas eksemplāra fiziskā piederība un atrašanās vieta), gan kā uz idejisku vērtību ar lasītāja piezīmēm lapaspušu malās, gan kā uz mākslas un skaistā pieredzes caurstrāvotu artefaktu. Grāmatas pieder pie “apgarotajiem” objektiem. Edmunds Huserls darbā “Garīgās pasaules konstituēšana” rakstīja: “Grāmata ar savām papīra lapām, savu iesējumu utt. ir lieta. Šai lietai kāds otrs – jēga – nav pievienots klāt, bet gan noteiktā veidā “apgarojoši” caurauž fizisko veselo, proti, apgarojot katru vārdu, taču atkal ne katru vārdu pašu par sevi, bet gan vārdu kopsakarus [...]”¹ Šajā krājumā jēgas kopsakaru meklējumi no grāmatniecības aizved citās nozarēs, atklājot vienojošus aspektus ar

kultūru, literatūru, sabiedrību, lielu personību vēsturi, un tādējādi ievērojami pārsniedz gan vienas nozares specifiku, gan lokālo un nacionālo ierobežotību. Pētot grāmatu likteņus, atklājas cilvēku attiecību vēsture.

Grāmata ar ierakstu, īpaši, ja lasītājs ir pasaules mērogā atpazīstama figūra, iegūst lielāku vērtību tikai šī vienīgā ieraksta dēļ. Dažkārt pat grāmatas autora rakstītais nav ar tādu kultūrvēsturisku svaru kā lasītāja pievienotais. Mišels de Monteņs (1533–1592) esejā “Par grāmatām” atzīmē savu ierakstu un vēlējumu Filipa de Kominē (1445–1511) “Atmiņās par Kārļa Drošsirdīgā cīņu ar Luī XI”: “Jūs sastapsiet viņa darbā maigu un patīkamu valodu tās pirmatnējajā vienkāršībā; tirs stāstījums, kurā acīmredzami izpaužas autora labā griba, kas brīva no tukšas godkāres, kad viņš runā par sevi, un brīva no

1 Huserls, E. 2002. Garīgās pasaules konstituēšana. No: Huserls, E. *Fenomenoloģija*. Rīga: FSI, 112. lpp.

skaudības, kad viņš runā par citiem [...]”² Monteņa ieraksta dēļ grāmatas vērtība pieaug vairākkārt – ne tik daudz pēc tā, kas tās tekstā ir rakstīts, ne tikai pēc tās senuma, bet arī tāpēc, ka ieraksta autors ir viens no redzamākajiem franču vēlinās renesanses filosofiem, esejas žanra aizsācējs un galma morālists. Šajā sakarā jāatzīmē, ka Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas (*Bibliotheca Rigensis*, dibināta 1524. gadā) krājumos ir sastopami tādu personību ieraksti kā Mārtiņš Luters, Napoleons I, Ferencs Lists, Frīdrihs Šillers, Johans Volfgangs Gēte, Ivans Turgeņevs, Pēteris I, Katrīna II, daudzu Eiropas valdnieku un citu pasaules mēroga figūru autogrāfi un vēlējumi. Tas ir īpašs izpētes lauks, kas parāda vēstures, kultūras, varas un politikas sazarotos ceļus, kuri atklājas, soli pa solim sekojot pa grāmatās atstātajām zīmju un ierakstu pēdām.

Grāmatās tiek atstātas zīmes – lasītāju piezīmes lapaspušu malās, bibliotekāru un kolekcionāru zīmogi titullapās, piederības apliecinājumi, ekslibri, autogrāfi, inventāra numuri, simbolos norādītas atrašanās vietas plauktos, pasvītrojumi tekstā u. c. Šo zīmju nozīme it kā aizplūst prom no grāmatas sākotnējās eksistences un norāda uz kādu jaunizveidotu kopību, kuru izveido bibliotekāri, kolekcionāri, lasītāji u. c. zīmju pievienotāji. Pievienotās zīmes raksturo piederību noteiktai kolekcijai, izkārtojuma, materiālo vērtību uzskaites veidam, personisko attieksmju un vērtējumu kopai utt. Šīs “grāmatu apvienības” formē jaunu semantisko telpu – bibliotekāru un lasītāju atstātajās zīmēs atspoguļojas jaunradītās semantiskās telpas fragmenti, pārvietošanās ceļi un pat izžušanas pēdas. Mēdz būt tā, ka bibliotēkas vairs nav, bet spiedogs norāda uz tās kādreizējo pastāvēšanu. Pievienotā zīme ir ieraugāma tikai šajā vienīgajā eksemplārā, visi pārējie eksemplāri atšķirsies – tur nebūs tieši šīs bibliotēkas vai privātkolekcijas spiedoga. Katra grāmata ir kā lapa pie koku zariem – dažkārt

neviens pat nepamana, vai starp tūkstošiem un miljoniem kāda ir zudusi, bet atliks atrast kaut vienu, kurā iespējams zīmogs liecina par līdz šim nezināmu kolekciju vai bibliotēku, kad atklāsies jauns novads ne tikai bibliotēku un grāmatniecības pētniecībai, bet arī kultūras un vēstures jaunām studijām.

Grāmatu pārvietošanās ceļi ir pielīdzināmi “sazaroto taku dārzam” Horhes Luisa Borhesa *bezgalīgās, universālās grāmatas meklējumos un maģiskās bibliotēkas-labirinta atklāsmēs*. Viņš raksta: “Šobrīd man pietiek atkārtot klasisko formulu: Bibliotēka ir lode, kuras absolūtais centrs ir jebkurš sešskaldnis un kuras virsma nav sasniedzama.”³ Kurā punktā uz lodes virsmas grāmata sasniegs savas pastāvēšanas galējo eksistenci, nav nosakāms, un, ja arī izdodas uz mirkli to sasniegt, tad punkta kustība lodē pamato nemitīgu pārvietošanos tās iekšienē. Kamēr grāmata pastāv, tā vienmēr potenciāli ietver iespēju iegūt jaunas piederības zīmes, lasītāju piezīmes un teksta pasvītrojumus, tādējādi veicinot jaunu tēmu ienākšanu, kas ir saistītas ar atšķirīgiem semantiskiem novadiem – zīmogiem, slepenības un piederības zīmēm, teksta kaligrammām, lasīšanas ieradumiem, teksta ilustrēšanas tradīcijām, dāvinājuma ierakstiem un vēlējumiem, burtveidoliem, vizuālajiem signāliem, dievišķās gaismas klātbūtni, zeltu un dārgakmeņiem, grāmatu likteņiem kolekcijās un bibliotēkās u. c.

Grāmatas vizuālais veidols tiek ievērtēts gan grāmatu mākslas, gan lasīšanas veicināšanas un vizuālās uztveres kontekstā, gan poligrāfijā un papīra ražošanā. Vērā ņemams nosacījums ir iespiesto grāmatu fiziskais svars un formāts. Vai ir ērti lasīt trīs un vairāk kilogramu smagu grāmatu ar krītpapīra iekšlapām, kuras gaismā atspīd kā daudzkrāsaini spoguļi; grāmatu, kas iesieta biezos kartona vākos, kuru asie stūri duras plauktās? To smagi noturēt rokās, kur nu vēl paņemt līdzī, lai kafejnīcā, gaidot maltīti, palasītu. Protams, universāli grāmatu formāti

2 Monteņš, M. de. 1984. Par grāmatām. No: Monteņš, M. de. *Esejas: fragmenti no II un III sējuma*. Rīga: Zvaigzne, 67. lpp.

3 Borhess, H. L. 2002. Bābeles bibliotēka. No: Borhess, H. L. *Stāsti*. Rīga: Jumava, 66. lpp.

nav iespējami, un grāmatu iesiešanas žanri variē netveramā skaitā modifikāciju, iekļaujoties kādā no formātu “apvienībām” – manuskriptos, drukātajās, virtuālajās, audio un citās grāmatās, utt.

Grāmatu mākslinieku un ilustratoru nesaraujāmā saistība ar izteikto vārdu ir raksturīgākais nošķirums attiecībā pret citiem māksliniekiem, kuri sākotnēji strādā ar krāsu un formu tēliem. Grāmatu ilustratoram primāri ir dots vārda tēls un tikai tad veicams attēlojums krāsās un formās. Grāmatu mākslā nepieciešama spraiža spēle starp sapratni, iztēli un spriešanu, starp vārdu, krāsu un formu un spēja šo spēli trāpīgi un meistarīgi jaunradīt grāmatas ilustrācijā. Šo svarīgo spēli jau apgaismības laikmetā iztīrīja Imanuels Kants, nenoliedzami par augstāko mākslas veidu atzīstot vārda mākslu, kurā līdzās spēlei ar idejām tiek sagādāta “barība” sapratnei un iztēlei, kuras savukārt iedvēš dzīvību jēdzienam.⁴ Sapratnes un iztēles spēle dod impulsu trāpīgai teksta ilustrācijai, grāmatas vākam vai burtveidolam.

Rakstu krājuma “Grāmata. Zīme. Krāsa” sākotne rodama zinātniskās un starpdisciplinārās diskusijās. Latvijas Universitātes simtgadei veltītās 77. Starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros 2019. gada 26. un 27. martā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā norisinājās Starpnozaru pētniecības centra organizētā 2. starpdisciplinārā konference “Grāmata. Zīme. Krāsa”, kurā lasītie referāti tagad ir pārstrādāti zinātniskos rakstos un ar šo krājumu ir pieejami plašam lasītāju lokam. Abās konferences sēdēs – 26. martā “Atstātās zīmes grāmatās” un 27. martā “Grāmata krāsās un zīmēs” – uzstājās grāmatu, mākslas un bibliotēku pētnieki. Šīs grāmatas autori – *Dr. paed.* Austra Avotiņa, *Dr. philol.* Jana Dreimane, *Mg. soc.* Daina Gulbe, LU doktorantes Kristīne Zaļuma un Sandija Iesalniece, Gunta Jaunmuktāne, *Dr. phil.* Ineta Kivle, *Dr. philol.* Ināra Klekere, *Mg. soc.* Maija Krekle, *Mg. soc.* Lilija Limane, *Mg. arch.* un *Mg. art.* Gatis Vanags – katrs no sava skata

4 Kants, I. 2000. Par daiļo mākslu iedalījumu. No: Kants, I. *Spriestspējas kritika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 130.–134. lpp.

punkta stāsta par grāmatām krāsu un zīmju kontekstā.

Latvijas valstī divu nozīmīgāko un kolekcijām bagātāko bibliotēku (Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas un Latvijas Nacionālās bibliotēkas) pētnieki un eksperti ir analizējuši bibliotēku likteņus un grāmatu pārvietošanās vēsturi, par metodoloģisko rīku un vienojošo elementu izmantojot lasītāju, īpašnieku un bibliotekāru atstātās zīmes grāmatās. Publicēto pētījumu spektrs aptver gan detalizētas analīzes, kas saistošas vien ierobežotam profesionāļu lokam, gan pētījumus, kas pārsteidz ar līdz šim vēl nezināmiem faktiem un notikumiem un pamato sabiedrībā notiekošos procesus un kultūras dzīvi.

Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Krājuma komplektēšanas un attīstības nodaļas vadītājas Dainas Gulbes referāts “Grāmatas piederības zīmes gadsimtu gaitā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā” analizē zīmju nozīmi bibliotēkas pastāvēšanas gandrīz 500 gados, atklājot gan Latvijas teritorijā darbojošās vēstures pētnieku biedrības, gan pirmos grāmatas īpašniekus un to turpmākos likteņus. Misiņa bibliotēkas vecākās bibliotekāres Maijas Krekles pētījums “Ieraksti Misiņa bibliotēkas grāmatās – laikmeta un cilvēku raksturotāji” stāsta par veltījumiem, kurus autori ierakstījuši, dāvājot savus darbus Misiņa bibliotēkai: daudzu Latvijas Kultūras personību autogrāfi atrodami kādā no Misiņa bibliotēkai piederošajām grāmatām. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētniece Kristīne Zaļuma darbā “Nejaušas satikšanās Bikstos: grāmatās atstātās liecības” pēta fon der Ropu dzimtas likteņus un viņu atstātās liecības grāmatās 19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajā pusē. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētniece Jana Dreimane rakstā “Grāmatas ar pilnīgas slepenības zīmogiem – aukstā kara liecības Latvijas bibliotēkās” pēta grāmatu likteņus Latvijā pēc Otrā pasaules kara padomju varas noteiktā slepenības režīma apstākļos, kurā tika izstrādāti literatūras pieejamības daudzpakāpju kritēriji – no pilnīgas slepenības līdz sevišķa svarīguma atzīmēm.

Misiņa bibliotēkas vadītāja Gunta Jaunmuktāne pētījumā “Ilustrācijas 20. gadsimta pirmās

pusēs (līdz 1940. gadam) Latvijas grāmatniecībā” analizē latviešu izdevniecību grāmatu mākslinieciskā noformējuma veidošanos un attīstību, skatot Jāņa Ozola devumu grāmatu mākslas attīstībā, izdevniecību “Jānis Roze” un “Valters un Rapa” ieguldījumu, krāšņākos vākus un attēlus. Latvijas Mākslas akadēmijas doktoranta un Rīgas Dizaina un mākslas skolas pasniedzēja Gata Vanaga pētījums “Kārlis Sūniņš – grāmatu ilustrators un burtu dizainers” atzīmē Sūniņa devumu ne tikai akvareļu mākslā un latviešu pasaku ilustrāciju veidošanā, bet arī izcilu burtveidolu formu radīšanā, kā vienu no izcilākajiem veidoliem atzīmējot tautiskā romantisma un *Art Deco* stila sakausējumu. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētnieces Līlijas Limanes raksts “Populāro latviešu grāmatu bilžainie vāki 19. gadsimta otrajā pusē” skata 19. gadsimta 70. gadu grāmatu grafikā ienākošo krāsainās hromolitogrāfijas tehniku, kuru izmantoja plānu vāku ilustrācijās. Šo tehniku galvenokārt lietoja izklaidējošu stāstu sērijās, kas izcēlās ar krāsainību, raibumu un ciešu saistību ar grāmatas sižetu un satura uzsvāriem. Austras Avotiņas pētījums “*Liber Meus*. Pēterim Upītim 120” veltīts ekslibrim, kas savu uzplaukumu Latvijā piedzīvoja 20. gadsimta 20. gados. Pēteris Upītis – viens no izcilākajiem šī žanra autoriem un grafikas meistars, kuram izveidojās krietns pulks sekotāju (Dzidra Ezergaile, Zigurds Zuze, Gunārs Krollis u. c.), dzimis divus gadus pēc grāmatzīmes radīšanas Latvijā un 2019. gadā atzīmēja savu 120. dzimšanas dienu. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētnieces Ināras Klekeres skatījums uz enciklopēdisko izdevumu ilustrācijām inkunābulās humānistu tradīcijā Sebastiāna Minstera “Kosmogrāfija” rezultējies pētījumā “Attēli un zīmes 15.–16. gadsimta Rietumeiropas enciklopēdiskajos izdevumos”. Sandijas Iesalnieces inovatīvā pieeja rakstā

“Audiogrāmatas dažādie ķermeņi, noformējums un dizains: tā autonomija vai sinerģija ar grāmatu: Gintera Grasa “Im Krebsgang”, Ernsta Jandla dzeja, Bila Klintonas “My Life”” parāda, kā audiogrāmata ne tikai ieņem svarīgu ķēdes posmu grāmatas interpretācijā un teksta pieejamībā, bet arī attīstās kā autonoma vienība.

Dažādo zinātnisko tēmu un to interpretāciju pamatā ir ne tikai individuālā pētnieciskā pieredze un intereses, bet arī piederība izglītības un zinātnes institūcijām, to tradīciju respektēšana un vēlme veidot kopīgu zināšanu platformu starpdisciplināras pētniecības attīstībai. Paldies grāmatas autoriem un aktīvākajiem sadarbības partneriem un organizētājiem: LU Akadēmiskajai bibliotēkai, LU Akadēmiskajam apgādam, LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātei, LU Humanitāro zinātņu fakultātei, Latvijas Nacionālajai bibliotēkai, Latvijas Mākslas akadēmijai, Liepājas Universitātei un Latvijas Grāmatizdevēju asociācijai. Liels paldies filsofi, gleznotājam un tulkotājam Eiropas Revīzijas palātā Luksemburgā Ingunai Miļūnai par Borhesa darba tulkojumu un gleznām, kuras grāmatai piešķir īpašu māksliniecisku vērtību un kuras autore ir atļāvusi brīvi publicēt šajā krājumā. Paldies LU proktorei humanitāro un sociālo zinātņu jomā prof. Inai Druvietei par atbalstu šīs grāmatas tapšanā. Bez viņu līdzdalības konference nebūtu guvusi tik plašu interesentu loku, ne arī turpmāko rezonansi sabiedrībā un medijos (kopumā konferences referātus noklausījās vairāk nekā 80 interesentu, tika nolasīti 18 referāti, no kuriem 10 ir publicēti šajā krājumā). Konferences tematiskais aptvērums tagad ir atspoguļots kopīgā zinātnisko rakstu krājumā – kolektīvajā monogrāfijā “Grāmata. Zīme. Krāsa”, kuru tematiski (atbilstoši konferences sēdēm) veido divas sadaļas: “Atstātās zīmes grāmatā” un “Grāmata krāsās un zīmēs”.

Ineta Kivle,
Dr. phil., vadošā pētniece,
LU Akadēmiskās bibliotēkas direktora vietniece,
Starpnozaru pētniecības centra vadītāja

2020. gada martā